

(Arc)

Egy lányarc völgyében túrázni. Jó sátorhelyet keresni éjszakára, lehetőleg patak mellett, egy patak zúgója mellett. Megsütni a kolbászt, meginni az üveg bort, fent maradni éjfélig, kevés cigarettát szívni. Az éjszaka legyen álomtalan. Csak a patak zúgójának beszéde legyen. Túrázás egy lányarc völgyében, ami most megrándul, felébred, egy végtelen pillanatig rám néz, Vác Alsóváros megállóhely, és leugrik a vonatról.

Léderer Pál

AZ EMPIRIKUS SZOCIOLÓGIÁRÓL MINT SZÉPIRODALMI MESTERSÉGRŐL (II)

Első történet

Úgy esett, hogy Mr. Smith (amúgy teljesen közönséges, átlagos dél-kaliforniai polgár) angliai turistáskodása során elvetődött egy kis yorkshire-i faluba, Polkingthorpe Brig-be. A helybéli kocsmában, a „Kiterjesztett Szárnyú Sashoz” címzett fogadóban beszélgetésbe elegyedett néhány egyszerű helybélivel. Azok elárasztották őt Amerikára, az Egyesült Államokra vonatkozó kérdésekkel, Mr. Smith pedig, bár válaszait kétségtelenül áthatotta némi patrióta emelkedettség, helytálló, tényszerű információkkal szolgált a hallgatóságnak. Sajnos azonban a saját diplomuk tornyánál messzebb nem nagyon látó helybéliek számára hihetetlennek s ezért hiteltelennek bizonyultak az amerikai „méretek”, „arányok”, „mennységek” (az meg még külön betett, hogy bizonyos szavak az amerikai, illetve a szigetországi angolban nem ugyanazt jelentik) – summa summarum, a helybéliek mind ellenségesebben kezdik mérgetni a hazudozó idegent.⁴⁶

Átérezve a helyzet elementáris abszurditását, az amerikai elneveti magát... ezt viszont a helybéliek *félreértik*: Jaaa?! Nem *hazugság*, hanem *ugratás* áldozatai voltunk?! Akkor szent a béke... – mi pedig szegődjünk most társukul az ivóban.

„– *Elég, egyszer bedöntött minket – mondotta Ian –, itt a kezem, gratulálok. De most már elég; most már inkább mondja el, micsoda is az a Jenkiország igazából.*

Mr. Smith nagy lélegzetet vett.

– Na jó, hát miről akarnak hallani?

– A cowboyokról – lihegte a fiatal Gollicker. – Volt maga cowboy?

Mr. Smith egy pillanatig az örvény szélén állt, azután egy kis manó belökte az örvénybe.

– Hát hogyan lettem volna. Mit akarnak hallani a cowboyokról?

– Várjon csak! – mondta Gollicker. Mind kényelembe helyezkedtek a lócán. – Meséljen valamit a terelésről, tudja, arról, amiről Bing Crosby énekel a filmen: »Most lovagolok az utolsó terelésre.«

Mr. Smith visszatartotta a lélegzetét – és beleugrott a vízbe.

– Ja igen – mondta –, a terelés és a cowboy élete általában. Hát tudják, fiúk, az ember hajnalban felpattan, és rohan le a corralba. Ott lasszóval kifogja a lovát a többi közül...

– Egy musztángot? – kérdezte Gollicker.

– Egy musztángot – egyezett bele Mr. Smith.

– Egy olyan vadat, ugye, a prériről?

– Persze, egy olyan vadat a prériről – hagyta helyben Mr. Smith. – Látom, maga is ismeri Amerikát.

Gollicker szerényen mosolygott.

– Nem vágok többet közbe, Mister – mondta bocsánatkérően.

Mr. Smith megint nagy lélegzetet vett. Láttá, hallgatói közül legalább egy nagy szakértő, hát igyekezett kitenni magáért. Szívében megköszönte a sorsnak azt az eddig teljesen elvesztettnek hitt kellemetlen két hetet, amelyet egy nevadai díszfarmon töltött. Élénk színes képet festett hallgatóinak a cowboy életéről.

[...]

– No és mi van a dög indiánusokkal? – vetette közbe Saw.

Mr. Smithnek eszébe jutottak az indiánok a Santa Fé-i pályaudvaron. Nem, ez nem az igazi. Hirtelen ihlet szállta meg. Kihúzta magát.

– Bocsássanak meg nekem, ha erről a tárgyról nem beszélek. Mert mi nemigen szeretjük a sápadtarcút, aki elrabolta földjeinket. Azért mondom, »mi«, mert anyám Sárga Pokróc volt, a Feketalábúak törzsének hercegnője. Ezért hát ne beszéljünk törösekről és fehérekről!

A tűzbe bámult méltóságteljesen, legalábbis azt remélte.

– Na látod, mit csináltál? – szólt rá Ian Saw-ra. – Legalább megtanulod, hogy néha befogd a szád. Bocsásson meg neki, Mister! Meséljen inkább a gengszterekről. Találkozott valaha gengszterekkel?

– Hogy találkoztam-e? Hát lehet velük nem találkozni? – kérdezte Mr. Smith.

Gyorsan és szemléletesen Amerikáról kezdett beszélni, s rajzán látható volt a város, ahol éjjelnappal röpködnek a gengek golyói. Látható volt a város legszélő utcája és abban a legszélő ház és azon túl a préri, amelyen nincsen ösvény, és ott mennydörög a bivaly, lovagol a cowboy, és leselkedik az indián.

Amikor befejezte, körülnézett. Mindenki őt hallgatta a kocsmában. Az emberek csöndben köréje gyűltek. A pincérlány elbűvölten könyökölt a bárpultra.

Én itt – ugyanilyen elbűvölten – be is fejezem. Nem sértem meg az Olvasót azzal, hogy magyarázni kezdek számára azt a helyzetet, amelyben Mr. Smith – akivel (s a többi tüneményes figurával) szívesen iszogatnék a Kiterjesztett Szárnyú Sasban – szemérmetlenül hazudott. Néhány „szakmai” megjegyzést azonban tennék. A magyar szociológusok (vagy kérdezőbiztosaik) vélhetőleg sosem találkoznak olyan egyénnel, akik a származásukra vonatkozó kérdésekre úgy válaszolnának, hogy édesanyjuk a Blackfoot indiánok hercegnője. A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS DEMOGRÁFIAI HATÁSAI című kiadvány szerzőinek sem ez jelentett gondot. Jelentésükben csupán az alábbiakat ítélték szükségesnek leszögezni: „Tekintettel arra, hogy a korábbi foglalkozásra vonatkozó adatok esetében számitani lehetett bizonyos eltűkolési törekvésekre, különös figyelmet fordítottak a válaszadás megtagadására. [...] A válaszadás megtagadásán kívül torzító hatása lehetett annak is, hogy a régebbi foglalkozási adatokat szándékosan tévesen adták meg. Ennek közvetlen ellenőrzése lehetetlen volt, csak az eredmények alapján következtethetünk vissza [...] Mindenesetre

úgy látszik, hogy a szellemi rétegbe való tartozást nem tagadták le jelentős mértékben a mobilitásvizsgálatban. Nagyobb lehetett a letagadás aránya a régi felső vezetők fiainál. [...] Ez azonban olyan kevés személyt érint, hogy téves adatbevallásuk nem változtat a kapott képen.”⁴⁷ (Kiemelés – L. P.)

E meglehetősen optimista képpel szemben kockáztassuk meg: már a probléma felvetése is megkérdőjelezni látszik az optimizmust. A magyar politika- és társadalomtörténet 1945 utáni folyamatainak ismeretében nem szorul különösebb bizonyításra, miért fordulhatott elő az ötvenes években nem is kis számban a származás „eltagadása”.

Más. Volt maga cowboy? – kérdezik Mr. Smithtől, akit aztán a kis manó „belök az örvénybe”. Andorka Rudolf a magyar társadalmi mobilitás trendjeiről írott könyvében egy helyütt megjegyzi, hogy az 1962/64-es felvétel feldolgozásában *szakmunkásoknak* „soroltuk azokat, akik magukat *szakmunkásoknak* mondták”.⁴⁸ Nos, az 1960. évi NÉPSZÁMLÁLÁS szerint⁴⁹ ebben az időben a „szakmunkások” egyötöde *semmilyen szakképzettséggel nem rendelkezett*.

Második történet

Egy apától elorozzák ifjú leányát, s ő, felsőbb hatóságokhoz fordulva panaszával, veretes módon így átkozódik:

*„Elcsábították, ellopták, varázsszerekkel rontották meg gaz kuruzslók;
Mert aki nem vak, hűdött vagy hibás,
Varázslat nélkül ily eszeveszette
Meg nem botolhat. [...] Csak nyomorék s idéetlen agy hiszi,
Hogy ekkorát tévedhet a tőkély
A természet törvénye ellen; itt a
Pokol furfangos praktikáira
Kell gyanakodnunk.”*

A kedves Olvasó – aki nyilván tudja, honnét az idézet –, kérem, vegye észre, mennyire hasonlít a nemes Brabantio panasza azokra az átkozódó vádakra, melyeket az elmúlt években médiaszerte szórtak nálunk szülők, mert valamelyik szekta „el-agymosta” tőlük azt a gyereket, aki korábban – mint rendre mondva van – maga volt a két lábon járó engedelmesség, szülőtisztelet (s más ily polgári erények sokasága). A probléma kapcsán megrendezett téves kerekasztalokat nézve, az Olvasó valószínűleg hajlott a pszichológus vendég ily esetben rutinszerűen előhozott hipotézisére, mely szerint a szóban forgó gyermeket valószínűleg fojtogatta a családi légkör (s általában az egész kurva „életvilág”),⁵⁰ ezért menekült ki egy számára valós(nak vélt) közösségi kötelék védelmébe. Ha így van, miért nem érintette meg sosem a kétely: tényleg oly szende s apjával melegen harmonikus viszonyban élő szűz-e Desdemona, mint amilyenek Brabantio lefesti (s amilyenek Desdemona is mutatja magát),⁵¹ s nem megnyomorított, az autoriter apa macho zsarnoksága alól bármi áron szabadulni igyekvő (s ráadásul, mondjuk, nimfomán) serdülő?⁵²

No de hagyjuk!... Mit válaszol az ellene felhozott vádra Othello?

„Atyja kedvelt és meg- meginvitált, / Elkérdezgette életem folyását,
Ostromot, harcot, bút-bajt évről évre, / Amit megéltem.
Én végigmondtam kisfiú-koromtól / A percig, melyben éppen faggattott:
Elmondtam szörnyű kalandjaimat, [...]

De mindezt / Hallani vágyott Desdemona is, / Csak elvonták a házi gondok onnan
De hogyha végzett, fúrge buzgalommal, / Megújra visszatért s mohó fülekkel
Nyelte szavam – én észrevéve ezt,⁵³ / Alkalmas órán módját leltem annak,
Hogy tiszta szívvel maga kérje tőlem: / Mondjam el végig vándorútamot, [...]

Amikor befejeztem, / Tenger sóhajt adott sok kínomért,
S megesküdött hitére, hogy csodás volt, / Nagyon csodás és nagyon megható.
S kívánta, bár ne hallott volna – majd: / Bár ő lehetne ily hős – megköszönte
S kért, hogy ha őt egy társam megszeretné, / Csak oktassam ki azt történetemre,
S elnyeri őt. Fölfogtam, mire gondol: / Sokat szenvedtem, s belémszeretett
Én meg belé, mert szánta szenvedésem. / No, ennyi volt az én varázslatom.”

(Kardos László fordítása.)

„Nagyon csodás és nagyon megható!” Édes istenem!... Azért azt mondanám, mielőtt kisírnánk a két szemünket, gondoljuk végig, „igaz beszédű” ember-e Othello? Igaz-e az általa előadott történet? Az egyszerűség kedvéért fogadjuk el, amit mond, s ne firtassuk: a valóságban nem adott-e mégis, valamely ottani Biberach tanácsára Desdemonának „egy kis hevítőt”. Rendszerben van: Desdemona szerelmét egy igen „hatásos” történettel sikerült elnyernie. Igaz-e és hiteles-e⁵⁴ Othello „hatásos” *life story*-ja? Miközben elmeséli, „hogyan is történt...” – meglehet, véletlen elszólásként –, elárulja, hogy „fölismerte a szituációt”, s élt is vele rendszerben.

Legyünk megint jóhiszeműek. Nem kell feltétlenül arra gyanakodnunk, hogy a sinylődéseiről szóló beszámoló éppoly költött mese, mint – ma már tudjuk! – a fejüket a hónuk alatt hordozó népekről szóló, mindenki által komolyan vett beszámoló. Katona volt, bizonyos jó katona, kijutott neki jó- s balszerencséből egyaránt, sok kemény pillanata lehetett életének. De vajon amikor szívének kedves bajtársaival olykor-olykor egy csapszékben iddogálva beszélgetett, ugyanígy számolt be élete kalandjairól? Ugyanezt a – fogalmazzunk így: vele objektíve megésett⁵⁵ – történetet mesélte-e vajon azoknak, akiket nem elérzékenyíteni akart, hanem imponálni nekik? Előttük mit hallgatott el, nekik mit mesélt el – s főleg: hogyan? S ha ezeknek a történeteknek lesz fültanúja Desdemona, vajon beleszeret-e? Ha a vándorút sok gyötrelmes csapása helyett azt kell végighallgatnia, hogy Othello – teli kupával a kezében, botladozó nyelvvel és kásás hangon – éppen azt meséli a többieknek az előző hadjárat során fölcsipett nagy csöcsű macáról, hogy „a falat rugdalta, úgy élvezte, hogy kúrom!”, akkor az első felvonásbéli éjszakai zenebona bizonyos okafogyottá válik.

Mindennél persze sokkal fontosabb az a kérdés: a feltételezhetően különböző beszámolók közül melyiket tartjuk „igazabbnak”? S vajon „hazugság”-e bármelyik is? Vagy csak hangsúlyok módosulnak? „Igazat» beszélni viselkedésünkről – mondja a szociológus –, ha mégoly nyíltan és teljesszerűen is, sohasem azonos magának a viselkedésnek a megmutatásával. [...] Annyi történetem van az életemről, ahány alkalom van, hogy elmondtam őket. Így van ezzel mindenki.”⁵⁶ Minden idők legzseniálisabb sci-fi-írója, Stanislaw Lem pedig így fogalmaz: „...nem hiszem, hogy az, akiről az életrajzot írják, többet tudna a témáról, mint az

életrajzírók. Csakhogy ez utóbbiak előnyösebb helyzetben vannak, mert a homályos pontokat az adatok hiányával magyarázhatják, minek folytán vélelmezhetik, hogy a leírt személy, ha élne és ha akarná, megadhatná nekik a hiányzó információt. Pedig a leírt személynek önmagáról csak hipotézisei vannak, amelyek mint szellemi termékek ugyan érdekesek, de semmiképp sem tekinthetők e hiányzó tégláknak.

*Kellő leleménnyel voltaképpen mindenki írhat magáról egész sereg életrajzot, amelyeknek hazájában nincs más közös elem, mint a tények váza. Sok fiatal, tehát tapasztalatlanul naiv ember, még ha okos is, valószínűleg cinikusnak találja ezt a megállapítást. Tűvednek, mivel ez nem erkölcsi, hanem ismeretelméleti probléma.*⁵⁷ (Kiemelés – L. P.)

*

Az eddig felhozott két példa – valljuk meg – triviális. Triviális abban az értelemben is, hogy közhelyesen ismert „dilemmákat” rángat elő; de főleg abban az értelemben triviális – azaz: különösebb gond nélkül „helyére rakható” –, hogy *lege artis* tudjuk, „hogyan kell kezelni a kérdést”. A már idézett Esser ezzel kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „Elfogadottá vált az az alapvető belátás, hogy a kérdéses során nyert adatok például szituációs hatások nyomán szisztematikusan változhatnak.” Majd így folytatja: „Megmarad azonban két alapvető orientáció: először, hogy ezek a szisztematikus befolyások és hatások maguk is magyarázhatók (például szociálpszichológiai) elméletekkel; másodsor, hogy ezen magyarázatokban a szituáció jellemzői mellett a személyek esetleg meglévő orientációs és céltételezéseit is figyelembe kell venni. Ilyenkor éppenséggel a mindenkori szituáció szerint az eltérően aktualizált, mérlegelt, »kreált« vagy »definiált« orientációkról és »többszörös« identitásokról alkotott elképzeléseket is elemezni kell – amennyiben a fellépő folyamatok és hatások számára magyarázó érveket szállítanak.”⁵⁸

S ennek megfelelően így folytatja tovább: „Amennyiben a reakciók szituációfüggőségére, a kogníciók például hangulatoktól függő ingadozására [...] való utalás egy magyarázó érvelés kiindulópontja, amely ezeket a változásokat meghatározott feltételektől való függőségükben prognosztizálni tudja, úgy nemigen van mód radikális következtetések levonására.”⁵⁹ Ami magyarul azt jelenti, hogy a szociológus hagyatkozhat (szociálpszichológiai elméletekkel „megtudományosított”) emberismeretére; figyelembe veheti a megkérdezettek válaszainál (többször „én sem a hathúszal jöttem” alapon *föltételezett*) orientációs és céltételezéseiket – majd ezeket válaszaik igazságából „leszámíthatja”. Mr. Smith nyilván nem profi cowboy, s pláne nem indián hercegnők leszármazottja; Othello sem – feltétlenül – hamvas szűz leánykák ideális partnere. Ennyiben válaszaik mértéktartással kezelendők, s még ha „válasz” és „valóság” között olykor túlságosan is nagy a bizonyulna a különbség, nincs ok a szociológiai ismeretszerzés értelmezhetőségének megkérdőjelezéséhez vezető „radikális következtetések” levonására. Akár meg is nyugodhatnánk, ha Esser nem folytatná: „Mindez bizonyosan másképp lenne, ha a klasszikus testelméletre és a normatív paradigmára orientált kérdőíves kutatás felismerhető gyengeségeiből azt a következtetést vonnánk le, hogy minden szituáció és folyamat előre nem láthatóan újszerű, és ezért legfeljebb a hermeneutikus-életvilágbeli megértés számára hozzáférhető. Ebben az esetben tudományos erőfeszítésekre nem lenne több szükség.”⁶⁰

A mondatocska gyönyörű. Bár burkoltan benne foglaltatik annak elismerése, hogy a klasszikus testelméletre és a normatív paradigmára orientált *kérdőíves* kutatás felismerhetően gyenge (lehet), ebből *nem következik* egy értelmű konklúzió. Ha persze mégis levonnánk azt a lehetséges konklúziót (s Esser hangjából isten bizony rosszállást vélek kicsendülni, és a megfeddés szándékát), hogy a szituációk s az általuk – eddig úgy

hittük – meghatározta, identitásokat szabó, orientációkat kijelölő folyamatok lehetnek⁶¹ „előre nem láthatóan újszerűek”, azaz: *kaotikusak*, akkor vége a tudománynak. Legfőljbbe a hermeneutikus-életvilágbeli megértés kezdhet velük valamit. (Nofene! Mégis jó lenne tán emez valamire?) Pikírt megjegyzés: az, hogy e felfogás a kaotikus jelenségekkel szembesülve, hagyományos perspektíváit vesztve lemondóan arra a következtetésre jut, hogy „tudományos erőfeszítésekre nem lenne több szükség” (mert hisz sikertelenségre lennének ítélve), csak arról tanúskodik, hogy a „természettudományos paradigma” beteljesítését hajszoló szociológia „természettudományon” – egyelőre – annak egy meglehetősen avított változatát hajlandó csak érteni.

Tegyük azonban félre pikírtségünket. Vizsgáljuk meg, van-e realitása annak (az előző szépirodalmi példák ugyanis *ezt nem feltétlenül* valószínűsítették még!), hogy ismerve a kérdéseket, a kérdésfeltevés/válaszadás szituációját és a kérdezettek válaszait, ezek érvényessége *nem lenne előre látható*.

Harmadik történet

A németek megszállta világháborús Franciaországban vagyunk. Főhősünk egy Arnaud nevű pasas, aki magát „egzisztencialistának” mondja, akinek „nagy megnyugvás tudni (mélységesen tudni), hogy semminek sincs értelme. Semmi sem éri meg, hogy az ember a szívére vegye”, s aki a maga életbölcességét így foglalja össze: „kerüld a szenvedést”.⁶² Nos, mi történik hősünkkel?

„Amikor a többiek elmentek, és Arnaud magára maradt egy földhányáson, egyedül a határtalan nagy fennsík közepén, egyedül a csillagok alatt, dühösen kitért: »Hülye!« És megismételte: »No de ilyen hülyét! Ilyen marhát!« Majd' szétvetette a düh: mit keres itt? Hogy engedte magát behúzni ebbe a dologba? [...] Am ezen az estén, egyedül a határtalan fennsík közepén, egyedül a sötétlő ég alatt, nemcsak zavart volt, hanem dühös is. »Hülye!« – ismételte. A kezét nézte, s a géppisztolyt a keze közt. Távol tartani magát négy évig mindentől, megvetéssel és utálattal nézve az egész históriát, a kegyetlen és ostoba hangyák sötét történetét; négy éven keresztül mindaddig megőrizni hidegvérét; nem nézni egyébként ezt a zűrzavart, pusztulást, öldöklést, mint egy hangyaboly felbolydulásának, melyre tűzcsóvát vetettek, s melyben e bogarak most tizezrével hullnak értelem nélkül, szörnyű módon, anélkül, hogy ez a mindenség rendjén egy jottányit is változtatna; kitarítani jó negyven hónapig, kikerülni minden csapdát, az érzékenységet, az avított hazafiságot, a képzelt igazságosság és a könyörület kelepccéjét, ezeket az emberi és ezért hazug problémákat; s ma este itt találni magát, egyedül, markában egy géppisztollyal, a legcsekélyebb zajra is fülelve, mint egy meghajszolt nyúl, és miért? Miért? [...] Gúnyosan fölnevetett. Mért ácsorog itt, mint egy hülye – ahelyett, hogy meglépne? Az értelme semmi okosat nem tudott sugni neki: esztelenség itt maradnod. Mégis ott maradt, lapulva a kavicsokon, a lekaszált fűben, s a kavics még meleg volt a lenyugodott nap sugaraitól, s a lekaszált fű fűszeres illatú. [...] »Milyen marhaság, de még milyen marhaság!« – ismételte a mérhetetlen, sötét eget nézve. Mi tartja itt vissza, úristen? Már az is elég nevetséges és megalázó, hogy ide jött. Négy év bölcssége, négy év kitaratása, négy év szilárd következettsége egyetlen óra alatt semmivé foszlott.”⁶³

Hm! Miféle égszakadás-földindulás fért bele egyetlen órába, milyen katalizma for-gathatta ki sarkaiból a földet s égboltot, hogy e határozott világnézetű férfi, aki a hazafiságot *avított*nak, az igazságosságot *képzelt*nek, a könyörületet *kelepccének* tekinti a maga számára egy hangyaboly-világban, most ott találja magát egyedül a csillagok alatt, egy határtalan fennsík közepén, géppisztollyal a kezében?

„...három ember váratlanul beállított hozzá, [...] ő meg egy perc alatt elfelejtett mindent, velük ment, elfogadta kezükből ezt a megmagyarázhatatlan géppisztolyt, s most itt van, teljesen egyedül, mint egy marha.

Meddig megy ez? Meddig viszi ez a hülyeség? [...] meg fog halni. S nyilvánvalóan egy marhaság miatt fog meghalni, anélkül, hogy hinne benne. Meg fog halni, s nyomorban, ha éppen nem veszélyben hagyja a feleségét s a csodálkozó tekintetű, búzakék szemű kis Clarisse-t, meg a két fiát [...] Meg fog halni, s szerencsétlenségbe taszítja övéit, hogy ennek a három pasasnak, akikről semmit sem tud, ideje legyen biztonságba helyezni egy értéktelen lőszerládát.

Fölpattant. A türelmetlenség talpra szökkenette. Ördögbe az egész hülyeséggel! Hazamegy. Igen, azonnal hazamegy, az egész egy nagy hülyeség. De egy lépést sem tett. Ott maradt mozdulatlanul, kezében a géppisztollyal [...] Próbált nyugodtan gondolkodni. »Nézzük csak – mondta –, mi tart vissza? Ez a három alak, törődöm is velük, egy fityinget nem adnék értük. A nevüket se tudom, az arcukat se ismerném már meg. Hogy meghalnak vagy nem, egy fikarcnyit se fog változtatni a Mindenségem, az én mindenségemem se. [...] Füttyülök arra a ládára, füttyülök a háborúra, füttyülök ezeknek a bugrisoknak az életére vagy halálára, elmegyek innen, elmegyek, megyek innen!«⁶⁴

Az elbeszélés következő mondata azonban: „De mégis maradt.” A történet folytatása ugyanígy zajlik.

„Az első lövésre meglépek – határozta el mindjárt, de lelke mélyén pontosan tudta, hogy ez nem igaz, hogy itt fog maradni, a földhöz lapulva, amíg ott nem verik agyon.

És ezen a gondolon rágódott, amikor távolról meghallotta a motorok zaját. Az út mellett egy kavicsalom mögé hasalt gyorsan, kissé görcsösebben szorongatva géppisztolyát. »Leadok két-három sorozatot, hogy jelezzem a fiúknak, aztán meglépek« – határozta el megint, de tudta, hogy ez nem igaz, hogy ki fog tartani, míg helyben agyon nem verik, ahogy ezt azok elvárták tőle. [...] »Két-három sorozat, aztán meglépek« – gondolta, mialatt a fegyver rázta a vállát, de tudta, hogy ez nem igaz. [...] Hirtelen három, négy, öt robbanás csapott fel közvetlen közelében. »A rohadtak, kézigránátokkal!« – villant át rajta, s e pillanatban még nem tudta, vajon megsebesült-e vagy nem. Csupán azt vette észre, hogy jobb karját nem bírja többé mozgatni. Aztán combjában járta át a fájdalom, mintha lángok égetnék. Hallotta, hogy csikorognak a kavicsok körülötte a csizmák alatt. »Megmondom nekik rögtön, hol az a három pasas, meg az a marha ládájuk« – gondolta, s ekkor öt vagy hat sisakos árnyék hajolt föléje. [...] »Most, most elmondok mindent nekik« – és egy szót sem szólt. Kemény ütést kapott megsérült fülére, felüvöltött, de egy szót sem szólt. »Disznó! Disznó!« – hallotta, aztán egy dühtől tajtékzó hang parancsokat osztogatott, amit nem értett, s kíméletlenül fejrántották a földről. »Majd megszólaltatunk, értjük a módját, abban biztos lehetsz, piszok disznó!« Hallotta, s magában ezt mondta: »Nem hagyom magam megkínózni ezért a marhaságért, az biztos, ott lenn mindent elmondok« – s egy pillanatra ez megnyugtatta, de szíve mélyén jól tudta, hogy hagyja majd kínozni magát, és egy szót sem fog szólani. [...] »Nos, biztos, hogy nem mondok semmit. A fiúk rám bízták magukat. Egy szót sem... Pedig hülyeség, teljes hülyeség!« – lázadt fel utoljára az esze e gondolatra, de észrevette, hogy ezt már csak üresen ismételteti, s erre nagyon megdöbönt.⁶⁵

Legyintenek? – partizánromantika... írói fantázia... Nos, forduljunk akkor a meglehetősen hírnévnek örvendő szociológushoz, a holocaustnak a modernitáson belüli helyét és „szerepét” kereső Zygmunt Baumanhoz. Bauman fölidézi, hogy a napjainkban divatba jött gépeltérítési akciókat megszenvedő házaspárok között, „akik együtt éltek meg a túszként való fogság kínját, a normálisnál jóval nagyobb számban került sor válásokra [...] Többségük a gépeltérítés előtt sosem gondolt válásra. A szörnyű esemény azonban »felnyitotta szemüket«, s párjukat »új fényben látták«. A rendes, jó férjek önző teremteseknek »bizonyultak«, akik csak a saját gyomrukkal törődtek; a merész üzletemberek visszataszító gyávaságról tettek tanúbizonyosságot, míg a leleményes »világfik« összeroskadtak, s előre siratták pusztulásukat».⁶⁶

A két inkarnáció közül, melyre e „szereplők” képesek voltak, melyik az igazi arc, s melyik az álarc? Világos, ugye, hogy ez már nem ugyanaz a kérdés, mint amelyik azt

firtatja, mi fűzheti egybe Othello két különböző társasági szituációban előadott életrajzváltozatát? A válasz rá viszont: rossz a kérdés, egyik arc sem „igazibb” a másiknál.

„Az áldozatok jellemében e két lehetőség mindig is megvolt – csak éppen más-más időben és körülmények között kerültek felszínre. A »jó« arc azért tűnt természetesnek, mert a természetes körülmények neki kedveztek a másikkal szemben. Ugyanakkor a másik arc is mindig jelen volt, de természetes körülmények között láthatatlanul [...] ha nincs a gépellátás, ez a másik arc örökre rejtve maradt volna.”⁶⁷

Felkavaró életbölcsetség lenne, miszerint az is igaz, hogy „sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodálatosabb”, meg az is, hogy „az emberfaj sárkányfog-vetemény”? Nem valószínű. Bauman azért tulajdonít ennek mégis fontosságot, mert nem lényegtelen implikációi vannak a szociológiára nézve! A holocausttal foglalkozó „figyelemre méltó”, „ortodox mérce szerint kitűnő” szociológiai tanulmányok eredményeiből (félreértést elkerülendő jegyzem meg, Bauman minősítéseiben semmi ironikus áthallást ne tessék keresni, egyértelműen elismerőleg fogalmaz) a tanulmányok szerzői, s nyomukban Bauman, egyedül ahhoz a soványka állításhoz képesek eljutni, hogy: „A megmentők segítőkészek, mert ilyen a természetük”, „lehetetlen »előre felismerni« az önfeláldozás egyéni készségének vagy a vészhelyzetben fellépő gyávaságnak a jeleit, szimptomáit vagy indikátorait; vagyis nem lehet meghatározni későbbi megnyilvánulásuk valószínűségét azon a szituáción kívül, amely »előhívja« vagy »felébreszti« ezeket”.⁶⁸

E mondat erősen rímel arra, amit a történész Donald McCloskey mond: „A káosz problematikája tehát a megjósolhatatlan és a megmagyarázhatatlan viselkedés problematikája. [...] Ez a probléma kikapcsolhatatlanul benne rejlik az emberi élet narrációjában is.”⁶⁹

Ne gondoljuk azonban, hogy a szociológia csupán extrém, sorsfordító határhelyzetekben hagyhat cserben bennünket. Ez nem lenne baj, hiszen nyilvánvalóan mindannyiunknak van annyi magunkhoz való eszünk, hogy ha partizánnak akarunk állni, és társakat toborzunk vállalkozásunkhoz, akkor nem szociológiai kutakodások alapján fogadunk bizalmat egymásnak életre-halálra, és *pláne nem* azon az alapon, hogy gyártunk egy kérdőívet, amiben megkérdezzük:

Ha Ön partizánként az SS fogságába esne és vattatnák, kivallaná-e, hogy hol rejtőznek a társai?

- 1 – semmilyen körülmények között sem
- 2 – hát, ha nagyon kínoznának, akkor igen
- 3 – rögvest
- 8 – honnan tudnám
- X – nincs válasz

KérdezTM! Ha a válasz 2, ugorj a 17/a kérdésre

17/a Mennyit kellene kínozni ahhoz, hogy köpjön?

- 1 – napokig
- 2 – órákig
- 3 – legalább fél órát
- 4 – már egészen kicsi fájdalmat sem bírok elviselni
- 8 –
- X –

A probléma sokkal mindennapibb. George A. Reich például a következőt állítja: „*Én úgy érzem, hogy eddigi életem (s azt gondolnám, mások is hasonlóan vélekednek a sajátjukról) meglehetősen kaotikusan alakult. Különböző események, tényezők egy sajátos alkímiának engedelmessé válása terelgetett engem »jelenlegi« állapotomba. Ha a körülmények csak egészen kicsit lettek volna eltérőek, életem bizonyára egészen másképpen alakult volna.*”⁷⁰ Majd hozzáteszi: „*Ha igaza van Carlyle-nak, aki szerint »a történelem nem más, mint megszámlálhatatlanul sok életrajz esszenciája«, akkor a történelem kétségkívül kaotikus. Minden egyéni életsorsban szemléletesen tetten érhető ugyanis, hogy apró s eleinte lényegtelennek tűnő események hatása az idő múltával át- meg átszövi életünket, s akár fordít is menetén, irányt szab életünk folyásának.*”⁷¹

Mi meg azt tehetjük hozzá, nemcsak a történelem, de a szociológia is...

*

Egy bizonyos: nem lehet megkerülni azt a kérdést, hogy a szociológia (s ezen belül főleg a *survey*-szociológia, mely eléggé elhatárolja magát a „hermeneutikus-életvilágbeli megértéstől”)⁷² hogyan képes úrrá lenni a problémán. Minden gonoszkodó él nélkül jegyzem meg: a szociológus nem helyezkedhet arra az álláspontra, hogy értelmi, érzelmi, morális kvalitásai jelentik a biztosítékot. Bizakodjunk tán a tudományt művelés módszertani eljárásainak purifikáló erejében?⁷³ No de akkor a metodológia mely specifikus eleme jelenti azt a panaceát, mely „*minden kínra ír, s amelytől meggyógyul minden szenvedő*”?

A kvantifikálás lenne ez? Könnyen belátható, hogy nem, hiszen mint (ha nem is egészen ebben az összefüggésben, de azért idevágó módon) említett kedvencem, Lem leszögezi: „*Az olvasó, e kukucspalkó, a statisztikai táblázatokon, mint valami kulcslyukon át meglesheti a hétköznapjait élő emberiség óriási, meztelen testét. [...] Ezzel szemben a sajátosan emberi lelki jelenségekhez, teszem azt a lelki tartalmakhoz, semmi köze a folyóiratok és filozófiai művek példányszámának. Ez olyasmí, mintha a test hőfokát azonosítanánk a szerelem hőfokával, vagy »Ige« címszó alatt egymás mellé állítanánk az igeragozást és az isteni igehirdetést.*”⁷⁴ Az élet „átszövöttsége”, a „sajátos alkímia” (melynek vegykonyhájában a „kis hatás” aránytalanul „nagy következményekhez” vezet) ezzel a módszerrel megragadhatatlan.

Akkor hát az *irodalmiság* lenne tán? Természetesen nem vagyok oly ostoba, hogy azt higgyem, az igazsághoz való *eljutás* fentebb vázolt problémáira megoldást nyújt a szépirodalmi stílus. (Már csak azért sem gondolhatom ezt, mert a kauzális összefüggésekben az idő kitüntetett irányú, nehéz lenne tehát olyasmit felhoznom argumentumnak, hogy a terepen való munka *után* zajló poétikai tevékenység módja, minéműsége *visszamenőlegesen* meg nem törtéنتé teheti a jelzett problémákat, s még csak azt sem gondolom, hogy *kiszúrná* tudná őket.) Látszólag frivol módon hadd üssem hát el a kérdést: nem érdekel, ki hogyan jut el az igazsághoz. Higgyünk abban, hogy a szociológus elkötelezettje az igazságnak; bizzunk abban, hogy kiküzdí magának az igazsághoz elvezető módszereket – a többi magánügy.

Azt, amit korábban írtam, hogy nevezetesen a szociológia szerintem akkor tudomány, ha egyben szépirodalom is, kérem, egyikük se vegye tehát közvetlenül *metodológiai szinten* operáló javallatnak. Másról van itt szó. Hogy miről? Engedelmükkel vizsgálkanyarodnék Márkus György tanulmányához. Bocsánat a hosszúra nyúló idézgetésért, de súlyos gondolatokat érdemes adekvát megfogalmazásukban elővezetni.

„[A] természettudományos diskurzus közönsége elvileg azokra korlátozódik, akik azonos kom-

potenciájú félként képesek részt venni folytatásában. Ezáltal a diskurzus társadalmilag rázárul önmagára [...] a releváns olvasóközönség kulturális körülhatárolása a természettudományokban normatív előírás jellegét viseli, s ezért nem fogható fel bizonyos elkerülhetetlen tények pusztá következményeként. Az a választóvonal, amely behatárolja és lezárja a természettudományos diskurzust, nem eleve adott, hanem tevékenyen fenntartott határ. A tudományos művek értelmére, illetve értékelésére vonatkozó »laikus« véleményeknek – a természettudomány normái szerint – egyáltalán nem szabad befolyást gyakorolniuk azok szakmai megvitatására. [...] Ez közvetlenül jelentkezik abban az intézményesen erőteljesen érvényesített normában, amely tiltja a kutatónak, hogy bármiféle úton-módon azt megelőzően apelláljon valamely külső közönségre, hogy eredményeit elfogadta és »hitelesítette« volna az érintett kompetens szakmai közönség.⁷⁵ A humán és a társadalomtudományok területén azonban – jegyzi meg Márkus – „még manapság is a legfontosabb és legnagyobb hatású tudományos igényű művek szélesebb közönséget találnak a terület szakértőinek szűkebb körénél. Ez a közönség részben más diszciplínák és szakterületek művelőiből verbuválódik, részben pedig közelebről jellemezhetetlen »művelt olvasókból« tevődik össze, s ez utóbbiak száma inkább növekvőben, semmint csökkenőben van. E szélesebb olvasóréteg tagjait a szakemberek szűkebb csoportja persze nem tekinti kompetensnek arra, hogy teljesen egyenrangú félként vegyen részt a szóban forgó művekről folytatott eszmecserékben; beállítódásai, értékítéleteik és nézeteik azonban különbözőképp befolyásolhatják ezeket a vitákat”, az eltérés magyarázatául pedig azt hozza fel, hogy a természettudományok diskurzusa „autonóm a köznapi nyelvvel szemben, vagy legalábbis távol esik és elválik attól, mint ahogy problémáiknak sincs sok közül a hétköznapi ügyletekhez. A humán és társadalomtudományok másfelől, még ha rendelkeznek is sajátos terminológiával, mélyen összefüggenek a természetes nyelvvel és a hétköznapi életérdekekkel. Ez tekinthető elméleti alulfejlettségük jelének, de olyan konstitutív jegyként is értelmezhető, amely kognitív érdekeik legsajátosabb jellegével függ össze”.⁷⁶ (Kiemelés – L. P.)

Márkus azon állításának igazságáról, hogy a szaktudományunkon kívüli, valamilyes „legitimitással” azért mégiscsak rendelkező olvasók köre inkább növekvőben, mintsem csökkenőben lenne, nyilatkozni nem mernék. Magam e tendenciát – s ha tetszik, készséggel elismerem, hogy ez szubjektív benyomás – ellenirányúnak érzékelem.⁷⁷ Mint tudjuk, a percepció – bármily fájdalmas is beismernie ezt egy empirikus szakma művelőjének – súlyosan ideológiaterhelten működik. Hadd próbáljam hát explicitté tenni a magam véleménye mögötti „ideológiai hordalékokat”. Megkockáztatom: a szociológia (vagyis az a tudomány, melyet a szociológusok ún. közössége művel) nem érdekelt a Márkus által tételezett tendenciában. Éppen fordítva: ellenérdekelt, s célja azokhoz a természettudományokhoz való csatlakozás, amelyeknél a tudományos publikáció célja – mint ezt róla Márkus leszögezi – éppen ellenkezője a nyilvánosság keresésének.⁷⁸ Nem véletlen, ha nálunk azt vetik a kutató szemére, hogy „elsősorban nem tudományos, hanem értelmiségi közönségnek szánta írásait; viszonyítási pontja nem a tudományos közösség, hanem az értelmiségi közvélemény [...] Ez persze a publicisztikai szövegek [...] esetében magától értetődő, a tudományos igényre számot tartó tanulmányok esetében azonban már nem”.⁷⁹

A szociológiának az a törekvése, hogy igyekszik készséges szolgálóleányává lenni a természettudományoknak, nem „tegnap” kezdődött el, hanem már századunk húszas éveiben. Érdekeltsége ebben az egész folyamatban a kezdetektől fogva kettős volt, s a kétféle érdekeltség mind a mai napig egymásra találó boldog szerelmesként ölelkezik (ó, Bájvölgyi Armand, azért mégiscsak visszacsempésztelek!). Egyfelől, mint magát tudományként konstituálni kívánó diszciplína,⁸⁰ természetesen igyekezett jelét adni annak, hogy normatív eszményei egybeesnek az egyetemi, akadémiai intézményességen és an-

nak presztízrendszerén belül működő tudományszakokéival, emezekkel nagyon is *kompatibilis, velük egyívású diszciplína*. Másfelől, részint ezzel összefüggésben (lásd az „akadémiai” tudományok „objektív”, „értékmentes” normativitását), részint pedig ettől teljesen függetlenül, nyers politikai (s e közvetítésen keresztül finanszírozási) érdekmegfontolások miatt is, az egyetemi szociológiának a szociális reformtörekvésekkel (s a mellettük elkötelezett csoportokkal) való korábbi összefonódása⁸¹ kinössá vált. Ez áll a háttérben Anthony Oberschall elemzése szerint „*annak az »igehirdetés«, a »szenzációhajhászás«, az »értékítéletek« ellen indított kíméletlen és heves elutasításnak, mely a 20-as évekkel kezdődően fogja majd jellemezni a professzionalizálódásban jelentősen előrébb lépett szociológiát, amely igyekszik sorait megtisztítani a szociálreformerektől és dilettánsoktól, akikre a továbbiakban már nincs szüksége, s akik egyre inkább veszélyezik»*.⁸² A folyamatot végigkövetve, szerzőnk a következőképpen tárja elénk az események menetét: „*A szociológusok egyre inkább az egyetemi tudományos közösségben látják referenciacsoportjukat. Ez azt jelenti, hogy a tudományos tevékenység végzésének »látható jelei« – értsd ezen a kvantitatív technikák alkalmazását – mellett törnek lándzsát, elvetve a »puhább« technikákat. [...] Hogy kutatási pénzeket kaphassanak, interdiszciplináris együttműködésre számíthatassanak, tanácsadói szerepkörhöz juthassanak (bármely kormányzati szinten), a szociológusok fennen hangoztatták, hogy elméleteik és módszereik értékmentesek és politikailag semlegesek, már csak azért is, mert »szociológia« és »szocializmus« között az átlagember gyakorlatlan füle nem mindig volt képes különbséget tenni.*”⁸³

A kvantitatív technikák alkalmazását⁸⁴ olyan lángpallosnak kezdték tekinteni, amelyvel kiűzhetők mindazok, akiknek jelenléte egyre kényelmetlenebb teherként nehezedett a szakmára. És híres könyvében, a KNOWLEDGE FOR WHAT-ban Lynd „*hiába szegült szembe azzal, hogy a szociológia kiegyezze az amerikai Establishmenttel s a társadalom befolyásos csoportjaival; hogy kritikátlanul fogadja el az amerikai társadalom szerveződéséről, működéséről és meghatározó problémáiról szóló nézeteket. Szakmai mobilitásukat és elismertségüket védelmezendő, a szociológusok az értékmentes szociológia pajzsa mögé bújtak, ez megóvta őket attól, hogy kényelmetlenül kritikus véleményt kelljen hangoztatniuk, s a társadalmi problémákat orvoslandó, népszerűtlen javaslatokat kelljen megfogalmazniuk*”.⁸⁵

Természetesen nem lehet feladatomban egy, a folyamatokat napjainkig nyomon követő szociológiatörténeti körkép fölvezetése, ha valakit e kérdés aprólékosabban érdekel, az haszonnal tanulmányozhatja például Norbert Wiley A JELENLEGI INTERREGNUM AZ AMERIKAI SZOCIOLÓGIÁBAN című tanulmányát.⁸⁶ Szigorúan csak arra szoritkozom, hogy (pontatlanságoktól sem visszariadó elnagyoltsággal) bemutassam – mint ezt már másutt megtettem⁸⁷ – a szociológia kvantitatív tudományként való konstituálódásának főbb lépéseit.

1) A kvantitatív módszerek alkalmazására való törekvést – s a „sikert” – nem a tudomány *organikus, belső önfejlődése* alapozta meg és kényszerítette ki, illetve legitimálta, hanem szociológiailag nagyon is érthető státusképző szempontok.

2) Nem állítanám, hogy „a kvantitatív” egyszerűen a *survey*-technikával volna azonos, de bármit gondoljunk is a *survey*-technika episztemológiai státusáról, az talán nem jogosulatlan s nem méltánytalan állítás, hogy történetünkön belül mindenképpen *e technika „elmatematizálódása”* jelenti az uralkodó, meghatározó trendet. Emelt pedig nem ismeretelméleti megfontolások legitimálják igazán (s még csak nem is kizárólag a számológépes technika fejlődése), hanem sokkal inkább az, hogy miközben a szociológia társadalomelméleti relevanciája (és társadalmi fontossága) meggyengült, a rudimentáris *survey*-statistika felváltása mind bonyolultabb „matematikaként” tetszelgő statisztikai „paradigmákkal” sikerrel kompenzálhatta a tudomány mivoltba vetett hit elbizonytalanodását.⁸⁸ Sőt e „paradigmaváltás” kifejezett előnyökkel is kecsegtet, hisz:

– a) minél bonyolultabb egy eljárás, annál nehezebben érthető a *profanum vulgus* számára – s ez már *önmagában* garanciája tudományosságának;⁸⁹

– b) a gép kiköpte „adattömeg” azt a látszatot kelti, hogy méréseinkkel mind *egzaktabb* tudásra teszünk szert: egyrészt abban az értelemben, hogy mind több részletre kiterjedő s mind aprólékosabban „pontos” mérési eredményekhez jutunk; másrészt abban az értelemben, hogy a „precízebb” mennyiségi eredmények úgymond *objektívabbak*, hiszen mind kevésbé hagynak teret a különféle összefüggések szubjektív *mínősítésének*.

3) Mindez érthetően segít abban tetszelegnünk, hogy tudományunk fejlődik, s egy új statisztikai programcsomag kihozása – *excelsior!*, *excelsior!* – akár még annak örömteli érzésével is megajándékozhat, hogy személyesen mi magunk is progrediálunk...

A *szakma* egy része dezilluzionáltan, sőt „ellenzékbe” vonulva figyelte ezt a karriertörténetet: „*Úgy gondolom [...] hogy a szociológia mint szaktudomány kialakulása rossz dolog volt – fogalmaz például Stinchcombe –, mivel szisztematikusan eltávoztott bennünket a társadalomban cselekvő emberek tanulmányozásától. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szociológia kutatási területét nem tartom érdekesnek és fontosnak. Ám úgy vélem, a szociológia mint szaktudomány belső presztízrendszer megakadályoz bennünket abban, hogy a valódi embereket, egy társadalmi rendszer tagjait vizsgáljuk, és arra készítet, hogy inkább olyan, absztrakt embereket vegyünk szemügyre, akik szociológiai tudatunk szerint jól illeszkednek presztízrendszerünkbe.*”⁹⁰

Ennél azonban fontosabb az, hogy a szakmainál jóval szélesebb *nyilvánosság*⁹¹ kiábrándult ebből a szociológiából. Ennek fontosságát pedig az indokolja számomra, hogy a szociológiai (tehát *szociológusi*) tevékenység közegének meggyőződésem szerint két *konstituense* van. Egyik a *tudományos közösség*, az egymással ekvivalensnek tételezett deperszonalizált auktorok kicsiny, de válogatott csapata (s mögöttük a nem oly kicsiny és nem oly válogatott intézményes megrendelői „piac”: az állami és privát – profit vagy non-profit – bürokrácia összes lehetséges szakágazata; ide sorolva persze a tudomány és a felsőoktatás piacát is). A másik viszont – s itt bocsánatot kérek azoktól, akik ezt széplelkű demagógiának tartják; *én* mindenesetre halálosan komolyan gondolom – a gyarló, érdekezérelt, „kivülről irányított”, az esetek java részében olyan nagyon nem is szerethető emberekből álló, szociálisan korántsem feltétlenül „igazságosan tagolt” civil társadalom *nyilvánossága*. S emennek munkásságunkból való kiábrándulását *önmagában* elegendőnek tartom ahhoz – még ha a részletes indokolás itt elmarad is –, hogy a szociológia *válságáról* beszélhessünk.⁹²

Meglehet, a természettudósokat foglalkoztató problémáknak – legalábbis közvetlenül – semmi közük a „hétköznapi ügyletekhez” (s értelemszerűen: a hétköznapi ügyletek szereplőihöz – önökhöz, hozzám, az istenadta néphez). Hogy a kutató mit gondol az elektronnól, abban őt semennyire nem befolyásolja, hogy maga is – részben – elektronokból alkotódik; s viszont, az elektront (mai tudásunk szerint) nem érdekli, hogy a kutató (aki maga is – részben – elektronokból áll) mit gondol róla, s annak mily következményei leendnek akár egyikükre, akár másukra. Teljességgel rendben van hát, hogy – mint fentebb idéztem – a tudományos publikáció ebben a szellemben épp ellenkezője a „nyilvánosság keresésének”.

A szociológia tárgya azonban nem a természeti világ, hanem a társadalom, s ekként, valamelyes közvetítettséggel, az emberek. Márpedig ebben a világban az ember csak *alanya* kutatásoknak, nem pedig *tárgya*! Méltósága van,⁹³ s nincs tudomány, mely e méltóságot semmibe vehesse.

No, ez legalább egyszerre hangzik forradalmian demagógnak és könnyfacsaróan

melodramatikusnak, márpedig én sokféle minősítésre aspirálok, de emezek közül egyikre sem. Megpróbálnám hát megmagyarázni, hogy mire gondolok. Rendkívül tanulságos példa lehet ehhez a következő anekdotikus történet. *„Amikor bentlakó pszichiáter voltam New York Cityben, a Metropolitan Hospitalban, az osztály konzultáló orvosa a szkizofrénia minősítő kritériumának azt tekintette, hogy ő nem érti, amit a beteg mond. Egy bentlakó társam, most a Harvard Pszichiátriai Tanszékén tanár, megjegyezte ezzel kapcsolatosan, hogy neki igen komoly nehézségek árán sikerül csak megértenie, amit Hegel mond. Mármost a konzultáló orvos vajon, ha ugyanilyen nehézségekbe ütközne, és végül sem tudná megérteni Hegelt, szkizofrémeik diagnosztizálná a filozófust? A konzultáns pszichiáter azt felelte: »Ez csak természetes.«⁹⁴*

Szíveskedjenek elgondolkodni, mi irritálja önöket a főorvos úr rendthetetlen magabiztosságában (merthogy irritálja, az tuti), s csendben elismerni, hogy az abszurd poén nagyon is kérdéses élű. Fölszisszenünk, művelt európeér, aki vagyunk, hogy a doki egy Hegelt, egy szellemóriást (mert bár egyetlenegyszer próbáltunk beleolvasni A SZELLEM FENOMENOLÓGIÁJÁ-ba, s mert egy árva hangot nem értettünk belőle, ezért letettünk Hegel további tanulmányozásáról – az azért nem kérdés, hogy szellemóriás...) mer leelmebetegezni!⁹⁵ Ha ugyanezt Buga Jakabbal teszi? Ő tudja, ő a szakember – fogjuk belenyugvóan mondani. Holott a doktor csupán ahhoz az – ebből a szempontból kifejezetten „egyenlősítő” – szemponthoz igazodott, hogy sem Hegel, sem Buga Jakab nem tagja a pszichiátria tudományát kompetensen művelők közösségének. Ekként nem is formálhatnak jogot arra, hogy *saját* mondataik értelmét illetően valamiféle kompetenciára tarthassanak igényt. Ezeknek meghatározásában s annak eldöntésében, hogy értelmesek-é avagy értelmetlenek, ő a kompetens, a tudós, a többi pszichiáterrel együtt.

A szociológusok hajlamosak ugyanebbe a hibába esni. Teljesen jogos Barry Smart kritikája, aki azzal vádolja a szociológusokat (vagy legalábbis nagy részüket), hogy azt hiszik, képviselik s próbálják argumentálni, hogy *„a szociológiai megértés fölötté áll a laikus megértésnek”*.⁹⁶ A tudós szinte mindenről biztosan többet tud, mint a laikus. Egyetlen olyan dolog van, ahol ez kérdéssé válhat: s ez a laikus élete, az adott társadalomban élt élete. Nem akarom persze kizárni annak lehetőségét, hogy a szociológus többet tudhasson a társadalomról, mint a benne élő sokmilliónyi laikus. Ez azonban legalábbis *bizonyítandó*. Bármily magasra emelje is a közönséges halandókhöz képest a *république des savants* azt a cenzust, amellyel szigorúan megválogatja, kiket fogad be soraiba (s én rendben lévőnek is érzem, hogy válogat) – nincs joga megsérteni a közösségén kívül esők méltóságát, nincs joga „lenézni” azokat, akiket tanulmányoz. Őket *megilleti*, hogy magasabbrendűsége bizonyítékait a szociológus – megvitatásra – eléjük tárja. Méltóságuk tisztelete (vagy, ha tetszik: az egyszerű udvariasság) szerintem megkívánja, hogy a szociológus ennek kérés nélkül is eleget tegyen.

Színfalhasogatok?! Hordószónoklok?! Hát mi más, mint végső soron *lenézés* az „a szociológiai munkában benne foglalt [feltételezés], nevezetesen a mindennapi élet közkeletű értődéseinek rejtett [felhasználása] vagy magától értődő [elfogadása], ami miatt a szociológusok számot adhatnak azokról a társadalmi jelentésekről, és fel is használhatják őket, amelyekkel mint »adataikkal« szembesülnek”.⁹⁷ Smart érzékenyen pontos, helytálló diagnózist ad a mainstream szociológia működési szisztémájáról.

„Nyilvánvaló, hogy a szociológus orientációja jelentősen különbözik azokétól, akiket tanulmányoz, mert míg ők gyakorlatilag és személyesen-életrajzilag érdekeltek helyzetükben álltal, hogy benne élnek, a szociológus abban érdekelt, hogy »mások« életvilágát tanulmányozza, és ér-

dekultúráját nemcsak a személyes életrajz, hanem a tudományos hagyomány és közösség is strukturálja. Ám e munka közben a szociológus szükségszerűen olyan tevékenységekbe bonyolódik, melyek erősen hasonlítanak azokéihoz, akik világias (mundane) helyzetekben tevékenykednek, nevezetesen észleli, konstituálja és értelmezi a világ tárgyait (a többieket a »maguk« életvilágában) [...] a hagyományos szociológia gyakran úgy írja le az emberi tapasztalatot, mint túl szubjektívét és hozzáférhetetlent ahhoz, hogy tanulmányozzuk, és ehelyett másodrendű fogalomképzéshez folyamodik, miközben nem tisztázódik: mi ennek a viszonya az elsőrendű fogalomképzéshez. Ennek következtében, mivel a szociológus a saját, magától értődő módon kezelt életvilágából fakadó jelentésekhez fordul, fogalmakat képez a (nem konkretizált) társadalmi világról, melyeket később más konkrét társadalmi világok elemzésére használ fel, terjeszt ki.”⁹⁸

E tevékenységében a szociológus, félek tőle, többnyire nem jellemzi az az alázat, mely megvan Chesterton kedves detektív hőisében, Brown atyában, a jámbor katolikus papban, aki midőn arról faggatják, hogyan oldotta meg eseteit, a következő „vallo-másra” kényszerül:

„A dolog nyitja... – mondta, majd elhallgatott, mint aki képtelen tovább mondani... Majd mégis folytatta.

Tudja, az a helyzet, hogy mindannyiukat én öltem meg. [...] Mindannyiukat én gyilkoltam meg – magyarázta türelmesen. – Így hát mi sem természetesebb, mint hogy pontosan tudtam, hogyan is történt az egész. [...] Valamennyi bűntényt nagyon gondosan kiterveltem. Nagyon pontosan végiggondoltam, hogyan lehet egy ilyen vállalkozást kivitelezni, milyen stílusú, milyen lelkiállapotú ember az, akinek sikerülhet ezt megcsinálni. És amikor már teljesen biztos voltam abban, hogy pontosan úgy érzek, mint ő, amikor már teljesen az ő bőrében éreztem magam, hát hogy' ne tudtam volna, hogy ki ő?”⁹⁹

Az alázat azonban teológiai erény,¹⁰⁰ s ekképp nem biztos, hogy önmagáért helye volna a tudományos bizonyítási eljárások arzenáljában. Mégse söpörjük félre könnyedén. Arról van ugyanis szó, hogy – ugye nem hiszünk a szociológusi *infallibilitásban*? (vagy csak nem merjük bevallani?) – vajon *mi* garancia a szociológus munkájának érdemére. Pontosabban: milyen *ismérvék* mentén minősíthető, *jól* teszi-e dolgát a szociológus? *Valóban* tudományosan dolgozik-e a tudományos dolgozó?¹⁰¹ Márkusra utalnék: a tudomány attól tudomány, hogy „*kognitíve jól működik, azaz empirikusan verifikálható és technológiailag hasznosítható (prediktív), rendszeres ismeretekkel lát el bennünket a világban fellelhető tényállásokról*”.¹⁰²

Hááát, nem is tudom... Világért sem élcelődnék azon, hogy predikciók terén a szociológia (s egynémely más társadalomtudomány) nem nagyon jeleskedik. (Emlékeznek még rá, „Láttuk-e, hogy jön?” címen hogyan önmarcangolt társadalomtudósaink színe-virága?) Sokkal, de sokkal fontosabbnak tartom azt, hogy a predikciók úgymond verifikálása kimerül *események* bekövetkezéne kipipálásában, *gyakoriságok* nagyságának egy „szabott tételjegyzékhez” való hozzámérésében. Hogy a „bekövetkezés” – vagy elmaradása – *mit jelent*, az *titok* marad tudományunk számára, s csak *hipotézisként* válhat értelmezés tárgyává... hogy az ennek verifikálásakor kapott eredmény – *regressus ad infinitum* – újra s megújra értelmező hipotézis tárgya legyen... Hogy e titokról valamit megtudjunk (s én nem ózdkodnék ebben látni a szociológia lényegét), ahhoz azokhoz az emberekhez kellene fordulni felvilágosításért, akik kutatásainknak nem tárgyai, hanem alanyai, s akik csak akkor fogják elfogadni, hogy hozzájuk fordulunk, ha kutatásainknak nem tárgyai, hanem alanyai.

Hogy az alsóbb társadalmi rétegek „fölfelé irányuló” mobilitása ugrásszerűen megnő a szocialista társadalomban, mely – elméletileg kifejezhető és levezethető okokból –

kedvez a társadalmi igazságtalanságok fölszámolásának, biztosítja az esélyek egyenlőségét s az ember képességei szabad kibontakoztatását;¹⁰³ nos, ez a predikció verifikálható (volt), s nagyon szép statisztikai táblákkal illusztrálható. Hogy *mezőgazdasági fizikaiból ipari fizikai* segédmunkássá válni, ez bármiféle „világi” értelemben is „följebb jutásnak” volt-é minősíthető az ötvenes években, arról, ha volna itt hely erre, lenne néhány szavam. S arról is, mit gondolhattak volna (ha ezen gondolkodtak volna) a szociológia tudományosságáról s – ha tetszik – emberi hiteléről mindazok, akikkel ez nemcsak megésett-megtörtént, hanem meg is élték, „értelemmel” fölruházva építettek bele saját élettörténetükbe.¹⁰⁴

Azt gondolom tehát: ha a szociológiának fontos, hogy tisztában legyen saját magával, képességeivel és korlátaival (az önismeret, akár a házasság, a „legnehezebb szerzet”, de fontos, mert nagyon hasznos erény!), a természettudományoktól eltérően nem a tudományos közönségen kívül eső közönséggel való beszélő viszony felszámolására kellene törekednie, hanem ellenkezőleg, annak fenntartására. Ennek azonban nagyon könnyen át-, egyszersmind belátható feltétele van. Ez a közönség (én, önök, az istenadta nép) érdeklődő, segítőkész, félni sem kell tőle, mert igen nagyvonalúan toleráns és megbocsátó az esetleges tévedések iránt, *ha* – mint ezt a hétköznapi életvilág mindenféle szituációjában elvárja – azt látja, hogy emberszámba veszik. Márpedig úgy érzem, nem vesz engem emberszámba az, aki a velem való kapcsolatba nem „személyes mivoltában” lép be, nem teljes személyiséggel vesz részt, hanem depersonalizáltan, a maga *personáját* kivonva, tehát vagy *a) a személytelenségben* teremt közöttünk egyenlőségi viszonyt, kifejezésre juttatva: *én magam* (csak magamért) nem számítok; vagy *b) egyenlőtlen* viszonyt képzel a kettőnk közötti viszonyt. Nem tudok, s ugyan miért akarnék mit kezdeni azzal, aki nem érdemesít arra, hogy igenis meg akarjon győzni engem a *maga igazáról* (ha tetszik: tudásának felsőbbrendűségéről), illetve, s ez még fontosabb, mert hisz esendők vagyunk, nem tévedhetetlenek, s esendőnek is tudjuk egymást, legalább *szavának hiteléről*.

*

A szociológia sosem törte magát különösebben, hogy a saját tudományuk megismeréseméletének társadalmi beágyazottságára a XX. század közepétől érzékennyé s mindegyre érzékenyebbé váló etnológusok gondolatait, következtetéseit saját magára vonatkoztassa. Pedig lett volna, lenne mit;¹⁰⁵ a „civilizáltak” és „vadak” „idegenben” történő találkozásából megszülető etnológia *kiélezetten* vetette-veti föl a – látszólag „saját kultúráján belül” operáló – szociológia hermeneutikai problémáit. Most azonban nem ezt a minden szempontból érdekesítő történetet akarom elmesélni. E dolgozatban természetesen nem bonyolódhatom bele a két szakma közötti rokon viszony aprólékos elemzésébe, engedjék hát meg nekem, hogy – bár más összefüggésekben ez bizonyára megbocsáthatatlan leegyszerűsítés lenne, most mégis – azonosságlelet tegyek a kettő közé, s azt valljam: ami érvényes az egyikre, érvényes a másakra is. A szociológiáról mint szépirodalmi mesterségről vallott rögeszméimet Clifford Geertz számomra kedves gondolataival zárom. Szerinte az etnográfiai írások legdöntőbb jellegzetessége „*az a tény, hogy javarészt ellenőrizhetetlen kijelentésekből állanak. Az etnográfiai leírásoknak erősen a szituációhoz kötött természete – ez az etnográfus, ebben az időben, ezen a helyen, ezekkel az információkkal, ilyen elkötelezettségekkel, ilyen és ilyen tapasztalatokkal, egy kultúra képviselőjeként, egy bizonyos osztály tagjaként – az írás nagyobb részének egy meglehetősen »ha nem tetszik, hagyd ott« jelleget ad.*”¹⁰⁶ Természetszerűleg vetődik hát föl a kérdés: ha mindannyian jól tudjuk, hogy „messziről jött ember azt mesél, amit akar”, miért

hiszünk az etnográfusnak? Mi győz meg minket arról, hogy története, mellyel minket traktál: *hiteles*? Geertz elveti azt a választ, hogy az etnográfiai írások meggyőző ereje pusztán a *tényeket leíró jellegükből* eredne, s azt is kétli, hogy az ilyen „*tényekre építő elmélet fő alternatívája – nevezetesen, amikor az elméleti érvelés által próbálnak meggyőzni*” érvényes lehetne.¹⁰⁷ Véleménye szerint: „Az antropológusok képessége arra, hogy komolyan vételessék velünk, amit mondanak, nem annyira a tényszerűségeen vagy az elméleti elegancián múlik, hanem inkább azon, képesek-e minket meggyőzni arról, hogy amit mondanak, az valóban annak az eredménye [...] hogy így vagy úgy valóban »ott voltak«. Az írás ezen a ponton jön a képbe: a szerzők meggyőznek minket arról, hogy ezek a távoli csodák megtörténtek.”¹⁰⁸

S itt azért van egy figyelmen kívül hagyhatatlan sajátosság. Geertz szerint: „Az antropológusoknak van egy olyan gondolatuk, hogy az etnográfiai leírások szoros összefüggésben vannak a megismerés mechanizmusaival [...] Következésképpen az ilyen leírások készítésének nehézségeit inkább a terepmunka, semmint a tanulmányírás problematikusságában látják. Ha a megfigyelő és a megfigyelt közötti kapcsolat (viszony) sikeres, akkor – ahogyan sokan vélik – a szerző és a szöveg kapcsolata (a szignatúra kérdése) azt magától követni fogja.

Nemcsak arról van szó, hogy ez így nem igaz, hogy egy másik emberrel szembenézni egészen más, mint egy papírlappal. A problémát a következő jelenti: teljesen rejtve marad a szöveg megalkotásának az a sajátossága, hogy látszólag tudományos, de nagyrészt saját tapasztalatokra épül.”¹⁰⁹ Majd hozzáteszi: az etnográfusok nemcsak arról kell meggyőzzenek minket, hogy valóban „ott voltak”, de arról is, hogy „*ha mi lettünk volna ott, mi is ugyanazt láttuk, ugyanazt éreztük volna, és ugyanarra a következtetésre jutottunk volna*”.¹¹⁰ S így folytatja: „Lehet, hogy az értekezés más területein a szerző (az emberrel, a történelemmel, az énnel, Istennel és egyéb középosztálybeli tartozékokkal együtt) eltűnőben van; de az antropológia területén még nagyon is jelen van.”¹¹¹ Vagyis a „deperszonalizált szerző” eszményítése helyett nagyon határozottan az etnográfia művelésének *sine qua non*jaként fogalmazza meg a „szerzői szignatúra” szükségességét.

Minderre egy „klasszikus és megérdemelten modellértékűnek tartott, higgadt és mesteri etnográfiai tanulmányból”, Firthnek a WE, THE TIKOPIA című könyvéből hoz példát: „A kora reggel hűvösében, éppen napfelkelte előtt, Dél Keresztje a keleti horizont fölé ért, ahol vékony sötétkék sáv volt gyengén látható. Lassan átváltozott vad hegytömeggé, mintha éppen az óceánból emelkedne ki; aztán, ahogy néhány mérföldnyire megközelítettük, láthatóvá vált, hogy egy alacsonyan fekvő, sík, növényekkel gazdagon borított föld nyújt neki alapot. A barátságatlan szürke nap borús felhővel megerősítette bennem azt a zord benyomást, amit a vad és viharos hullámverésből kiemelkedő magányos hegycsúcs keltett. Körülbelül egy óra múlva közel voltunk a parthoz, és kenukat láttunk dél felől közeledve megkerülni egy zátonyt, melyen alacsonyan állt a víz.”

Ehhez a leíráshoz a következőket fűzi (s én hajlamos vagyok egyetérteni vele). „Nem lehet kétséges, hogy Firth a szó minden értelmében »jelen volt«. A dickensien túláradó és conradian végzettségű finom részletek sokasága – a kék tömeg, a borús felhők, az izgalommal teli hadarások, bársonyos bőrok, a zátonyokkal teli tengerpart, a tülevél szőnyeg, a trónoló főnök – meggyőz minket arról, hogy a következők, a társadalmi szokások határozottan tárgyilagos leírásának ötszáz oldala – a tikopiak ezt teszik, a tikopiak úgy hiszik – tényként fogadható el.”¹¹²

S végül, a gondolatmenet lezárásaként: „Szerzőként »jelen lenni«, s ezt az írásban is érzékeltetni, mindenesetre legalább ugyanolyan nehéz, mint a személyes »jelenlét« kivütelezése, amihez végül is alig van többre szükség, mint egy helyfoglalásra és egy beutazási engedélyre; arra, hogy el tudjunk viselni bizonyos mértékű magányosságot, a magánszférába való behatolást és a fizikai kényelmetlenséget; enyhe kiütéseket és megmagyarázhatatlan lázokat; tudni kell moz-

dulatlanul várni művészi támadásokra, és elég türelmesnek kell lenni ahhoz, hogy végtelen szénakazlakban láthatatlan tűk után kutassunk. A szerzői jelenlét megvalósítása egyre nehezebbé válik. Figyelmünknek legalább egy részét sikerült a terepmunka bűvöletéből kiragadni, mely oly sokáig tartott minket rabságban, és ezt a figyelmet átirányítottuk az írás varázsára. Ennek nemcsak az az előnye, hogy ez a nehézség érthetőbbé válik, hanem az is, hogy meg fogunk tanulni érzékenyebb szemmel olvasni.”¹¹³

Jegyzetek

46. Tudván tudva, hogy – nem véletlenül kapta e bűbájos fejezet a címét! – „minden Jenki hazudik”. (Eric Knight: SAM SMALL CSODÁLATOS ÉLETE. Európa, 1971.)
47. Klinger András–Szabady Egon: A TÁRSADALMI ÁTRÉTEGZŐDÉS ÉS DEMOGRÁFIAI HATÁSAI. Statisztikai Kiadó, 1965. 19–20.
48. Andorka Rudolf: A TÁRSADALMI MOBILITÁS VÁLTOZÁSAI MAGYARORSZÁGON. Gondolat, 1982. 275.
49. 10. kötet, 12. tábla alapján végzett számítások.
50. Csak legfeljebb ezt elhazudták a szülők elől, vagy – ez sem kizárt – emezek képtelenek voltak „dekódolni” azokat a jelzéseket, hogy a gyerek mire is taksálja az otthoni családi idillt.
51. „Apám a tartozásom itt megoszlik: / Hozzad köt élet és neveltetés; / Élet s nevelés tisztelmem tanít / Téged; lányod vagyok s ezért te vagy / Parancsolóm...” – ah! ah!, ha úgy tetszik...
52. A színház nézőterén miért nem húzzuk el cinikus gúnnnyal a szánkát e jelenetnél, s aztán sorra a többenél (amire, valljuk meg, igazán minden okunk meglenne, hiszen – ha úgy vesszük – az egész OTHELLO hagymázás agyrém)? Ha a „művészet varázsára” kenjük az egészet, az – így – olcsó és méltatlan érvelés, annál is inkább, mert – ha már, akkor – parancsoló erővel kellene hogy felvesse a művészi igazság a szociológiában is betöltendő szerepének kérdését.
53. *Kulcsszavak!*
54. Ne feledjük, e két jelző nem feltétlenül szinonimája egymásnak!
55. A nagy kérdés persze éppen az, vajon van-e jogunk „objektíve megesezt” élettörténetekről beszélni, ha már egyszer az emberekkel nem csupán *megesik* az életük, hanem azt *meg is élük*; azaz (hogy Marxtól kölcsönöztél jelzővel éljünk itt!) a „külsővé-idegenné” vált szemlélő által percipiált tárgyiasultság elszakíthatatlan az aktor szubjektivitásától.
56. H. Mehan–H. Wood: A TÁRSADALOMTUDOMÁNY ETNOMETODOLÓGIAI BÍRÁLATA. In: Hernádi Miklós (szerk.): A FENOMENOLÓGIA A TÁRSADALOMTUDOMÁNYBAN. Gondolat, 1984. 491., 497.
57. Stanisław Lem: AZ ÚR HANGJA. Kozmosz Könyvek, 1980. 9. Önöknek könnyű a dolguk, ha akarják, megengedhetik maguknak, hogy csupán morális érzékükre hallgatva válaszoljanak. Én mint szociológus, amikor az foglalkoztat, hogyan értelmezzem nem kevés magyar állampolgár önéletrajzának az elmúlt évtizedben megfigyelt átstrukturálódását, ezt sajnos nem engedhetem meg magamnak. (Ha erre *szociológusként* csak *morális* választ tudok adni, akkor nem vagyok szociológus.)
58. Esser, i. m. 50. (Kiemelés – L. P.) Hadd jegyezzem meg, hogy a *survey*-szociológia napi gyakorlatában ez az elmélyülést kívánó keresőmunka általában a hétköznapi tapasztalatra bázisozó saccolássá silányul.
59. Uo. 50–51.
60. Uo. 51.
61. Nem kell ugyanis *minden* szituációnak és folyamatnak előre nem láthatónak lennie, teljesen elegendő annyi, hogy *legyenek* ilyenek, s ne tudjuk előre meghatározni, hogy *melyek* ilyenek.
62. Vercors: A CÁFOLAT. In: A TENGHER CSENDJE ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK. Európa, 1960. 144–145.
63. Uo. 146–147. A kiemelések itt és a továbbiakban tőlem valók.
64. Uo. 148–150.
65. Uo. 152–155. És hát a vég... „Az emberek két napot vártak még fönt, mielőtt lemerészkedtek a ta-

nyára. *A csűr előtt elhaladva megpillantották fölfeszített testét. Meztelen volt, s négy nagy ácszöggel szögelték a csűr ajtajához; arcát és egész testét sebek és szörnyű csonkítások nyomai borították. Az emberek sokáig nézték földbe gyökerezve. Hallgattak, amint hallgatni szokott az ember a megfoghatatlan rejtély előtt. Szívük csordultig telt szeretettel és haraggal, rémülettel és elszántsággal.*”

66. Zygmunt Bauman: SZOCIOLÓGIA A HOLOCAUST UTÁN. *Szociológiai Figyelő*, 1990. 3. szám, 11. (Bauman a későbbiekben könyv formájában is kifejti ezzel kapcsolatos mondanivalóját. Lásd MODERNITY AND THE HOLOCAUST. Polity Press, 1991.)

67. Uo. Ugye értik? A kettősség nem csak az *áldozatok* jellemében rejtőzködött. Az önkében is, az enyémekben is ott szunnyad.

68. Uo. 11.

69. Donald McCloskey: A TÖRTÉNELEM, A DIFFERENCIÁLEGYENLETEK ÉS A NARRÁCIÓ PROBLEMATIKÁJA. In: Fokasz Nikosz (szerk.): REND ÉS KÁOSZ. Replika könyvek, 1997. 115.

70. George A. Reich: KÁOSZ, TÖRTÉNELEM ÉS ELBESZÉLÉS. In: Fokasz, i. m. 122–123.

71. Uo. 123.

72. Egy teljes joggal klasszikusnak tekinthető szerző szerint: „Sok olyan szociológus van, akik érdekelnének a társadalmi interakciók, csak nem sikerül a közeliükbe férkőzniük. [...] Ehelyett az jellemző a tevékenységükre, hogy megszerzik egy ember beszámolóját a saját viselkedéséről és interakcióiról; aztán beszerezik egy másikét, egy harmadikét is, és így tovább, amíg csak mintájuk valamennyi egyede »lekerdezésre nem került«, vagy ki nem töltötte az önköltőt. Majd ezeket az individuális válaszokat valamilyen, a kutató számára elméleti fontossággal bíró változók mentén csoportjellemzőkké összesítik.” (D. L. Phillips: KNOWLEDGE FROM WHAT? Rand McNally, 1971. 130.)

73. Mint Márkus a tudományos módszerről írja: „a mindennapi ismeretek és a tudomány közötti határ vonalat most arra hivatkozva vonták meg, hogy ez utóbbi birtokában van egy olyan módszernek, amelyik jótáll az ily módon szerzett tudás bizonyosságáért”. (TUDOMÁNYKÉPÜNK VÁLTOZÁSAI, 201.)

74. Stanislaw Lem: AZ EMBERISÉG EGY PERCE. Európa, 1988. 148., 150.

75. MIÉRT NINC... 197., 301.

76. Uo. 298–299.

77. Ha van is – annyira, amennyire – valami képem a nálunk zajló szociológiai folyamatokról, ezeket nem merném nagyon határozottan

minősíteni, merthogy eléggé „gáz van” itt mi felénk, a szociológia meg, momentán, a padlón – ebből azonban még nem feltétlenül következik semmi sem. S akkor még ott van mindaz, ami a „művelt Nyugaton” zajlik. Tekintsék hát e gondolatmenetet „sejtésnek”.

78. MIÉRT NINC... 301.

79. Körösenyi, i. m. 26.

80. Ebbéli sikerességének tudomány-szociológiai értelemben vett fontossága elég magától értetődő ahhoz, hogy itt ne kelljen rá külön kitérnem.

81. E tanulmányon belül sajnos nincs hely annak bemutatására, milyen konkrét társadalomtörténeti folyamatok vezettek el az Egyesült Államokban, az empirikus szociológia „szülőházában” ennek az „összefonódásnak” meglehetősen mély begyökerezettségéhez (ami persze csak annál élesebbé tette az elszakadási törekvéseket).

82. Anthony Oberchall: THE INSTITUTIONALIZATION OF AMERICAN SOCIOLOGY. In: THE ESTABLISHMENT OF EMPIRICAL SOCIOLOGY. Harper–Row, 1972. 205.

83. Uo. 241–242.

84. S ezek – itt nem elemezhető, de könnyen átlátható módon – hatékonyan készítik elő a terepet a „tudományos stílus” poétikája térnyerésének.

85. Uo. 243.

86. *Szociológiai Figyelő*, 1989. 4. szám.

87. Lásd ROSSZKEDVÜNK TELE... i. m.

88. Másutt megkockáztattam már azt az állítást, hogy a survey-szociológia csak adatfeldolgozásában vált „tudományosabbá”, adatfelvételében nem.

89. Az enthümémát nem kívánom itt explikálni!

90. Arthur L. Stinchcombe: A SZOCIOLÓGIA MINT SZAKTUDOMÁNY KIALAKULÁSA. *Szociológiai Figyelő*, 1985. 2. szám, 5. S közvetlenül így folytatja: „Egy szociológiai munka presztízse annál magasabb, minél kevésbé jellemző rá, hogy a benne szereplő emberek izzadnak, nevetnek, unják a partit, vagy szemölcs van az orrukon. A metodológián belül a terepmunka státusa a legalacsonyabb, mert a meglepő módon viselkedő emberek kisiklanak a kezünk közül, összezavarnak bennünket azzal, hogy számunkra érthetetlen dolgokat csinálnak; sokkal jobban szeretjük az olyan embereket, akik zárt kérdésekre válaszolnak, úgy, hogy válaszaikat azután loglineáris módszerrel elemezhető csinos keresztátlábkba foglalhassuk.” (Uo.)

91. E kategória pontos definíciójával most megengedhetetlenül adós maradok. Elnézést!

92. E kijelentés szoros szálakkal kötődik mindahhoz, amit Kuczai Tibor SZOCIOLÓGIA, IDEOLÓGIA, KÖZBESZÉD című tanulmányában (In: *Valóság* '70. Scientia Humana, 1992) kifejtve megtalál az olvasó. Megjegyzem továbbá, hogy sem e tanulmány a *Replikában* korábban megjelent változata, sem e hosszabb tanulmány nem készítette – egyetlen, a *Replikában* megjelent választ leszámítva – reakcióra a magyar szociológiát. Ezt egyfelől megdöbbenőnek tartom (figyelembe véve Kuczai írásának fontosságát), másfelől jól érteni vélem (figyelembe véve, milyen következtetéseket implikál).

93. „Embernek lenni méltóság: mert az embert egyetlen más ember (beleértve önmagát is) sem használhatja pusztá eszközként [...] hanem egyszersmind mindig célnak kell tekinteni, és éppen ebben rejlik méltósága [...] köteles elismerni más emberben is az emberiség méltóságát, ennél fogva kötelesség terheli a bárki iránt szükségszerűen tanúsítandó tisztelet vonatkozásában.” Immanuel Kant: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE. Gondolat, 1991. 582–583.

94. R. D. Laing: BÖLCSEK, BALGÁK, BOLONDOK. Európa, 1990. 33.

95. Mint a negédesek, fönn a páholyokban: „Barót gyalázza! – Hallod? – Úgy hatott rám, / Hogy szédülök! – a mi Barónkat! – Botrány!”

96. Barry Smart: A FENOMENOLÓGIKUS SZOCIOLÓGIA – ALTERNATÍV SZOCIOLÓGIA? In: Hernádi, i. m. 523.

97. Uo. 521.

98. Uo. 523–524.

99. G. K. Chesterton: THE SECRET OF FATHER BROWN. Penguin, 1974. 11.

100. „Az alázat [...] annak az embernek az erénye, aki tudja, hogy nem Isten. Ezért aztán a szentek erénye, miközben a bölcsekből [...] olykor mintha hiányoznék. Pascal nem teljesen tévesen bírálja a filozófusok fennhéjázását.” (André Comte-Sponville: KIS KÖNYV A NAGY ERÉNYEKRŐL. Osiris, 1998. 173.)

101. „Univerzális, teljesítményorientált, közösség-orientált sib. valóságos orvosok egy csoportjának leírása esetleg megmutathatta volna Talcott Parsons-nak, hogy a fentebb leírtakon kívül van még valami – például császármetszés alkalmazása azért, hogy a születés szakorvos haza tudjon menni vacsorázni.” (Stinchcombe, i. m. 8.)

102. TUDOMÁNYKÉPÜNK VÁLTOZÁSAI, 253.

103. Reggel halász...

104. Ne tulajdonítsanak sanda politikai agitációs szándékot mondataimnak. A már hivatkozott Stinchcombe által fölvetett probléma sem semmi: az, *„elemzett társadalmi mobilitási táblák elemzése esetén nem lehet kitalálni, hogy mennyi a nem válaszolók aránya – számomra igen valószínűnek tűnik, hogy az alacsonyabb osztályú fegyelmesebb dánok inkább választottak a kérdésekre, míg az alacsonyabb osztályú angolok ellenállóbbak és lázadóbbak a kérdésekkel szemben, így a dán és az angol mobilitási táblák közti rendkívül találatékony módon megbecsült differenciák valójában fiktívek”.* (I. m. 8.)

105. Hogy egyebet ne mondjak, tudományunk sajátos etnocentrizmusáról, a létrehozott tudás a „kolonizálással” való nem feltétlenül ártatlan cinkosságának lehetőségéről, *et cetera...*

106. Clifford Geertz: JELEN LENNI: AZ ANTHROPOLOGIA ÉS AZ ÍRÁS HELYSZÍNE. In: AZ ÉRTELMEZÉS HATALMA, i. m. 354–355. A kiemelések itt és a továbbiakban tőlem valók.

107. Uo. 354. Mint megjegyezi: „Malinowski elméleti apparátusa, az egykor büszke torony, ma nagy részben romokban hever, de ő mégis megmarad az etnográfusok etnográfusának. A meglehetősen idejétmúlt minőség, amivel Mead pszichológiai, kultúra- és személyiségelméleti bírnak [...] úgy tűnik, nem von le sokat arra vonatkozó megfigyeléseinek meggyőző erejéből – amelyet egyikünk sem közelített meg – hogy milyenek a Bali-szigetiek.”

108. Uo. 354.

109. Uo. 358.

110. Uo. 362. Ha úgy tetszik, azzal a vállalt ál-szerénységgel szemben, hogy a szerző *csak beszámolni tud az általa tapasztaltakról, azt a gögös, önhitt álláspontot kell támogatni, hogy csak a szerző tud beszámolni az általa tapasztaltakról.* Ehhez a gondolathoz kapcsolódik a legszebb dicséret, mit – ha egyszer úgy esnek – a magam számára elképzelni óhajtanék: „*El lehet menni újra az azandékhoz, de ha a szenvedély, tudás és ok-okozati viszony komplex elméletét, amit Evans-Pritchard állított fel, nem leljük fel, akkor valószínűbb, hogy saját képességeinkben és nem az övéiben fogunk kételkedni; vagy talán egyszerűen arra a következtetésre jutunk, hogy az azandék többé nem olyanok, mint voltak.*” (Uo. 355.)

111. Uo. 356. A „*jelent*” azt jelentvén itt, hogy – mint hozzáfűzi – „*nagyon is számít az, hogy ki beszél.*”

112. Uo. 359–360.

113. Uo. 368.